
Wykorzystanie koncepcji kosztów likwidacji gospodarstwa rolnego w rozważaniach nad barierami poprawy struktury agrarnej w województwie małopolskim

---

Tomasz Wojewodziec

1. wersja ekspertyzy przygotowanej w ramach projektu TEP - Towarzystwa Ekonomistów Polskich i EFRWP - Europejskiego Funduszu Rozwoju Wsi Polskiej na temat „Problemy polskiego rolnictwa i gospodarki żywnościowej”

Warszawa, styczeń 2018r.

Spis treści

1. Dezagraryzacja produkcyjno-dochodowa gospodarstw rolnych	2
2. Mechanizmy likwidacji gospodarstw rolnych	6
3. Prywatne koszty likwidacji gospodarstw rolnych	14
Podsumowanie i rekomendacje	17
Bibliografia	19

1. Dezagraryzacja produkcyjno-dochodowa gospodarstw rolnych

Polska wieś od co najmniej kilku dekad podlega intensywnym procesom przemian polegających na zmniejszaniu się udziału mieszkańców wsi w ogóle mieszkańców kraju (deruralizacja), ograniczaniu wpływu rolnictwa na gospodarke i rolników na społeczeństwo (dezagraryzacja), zmianie struktury społecznej wsi i modyfikacji hierarchii warstwowych w jej obrębie (restratyfikacja) oraz kształtowaniu się nowego modelu rolnictwa i dostosowywaniu struktur produkcyjnych rolnictwa do gospodarki rynkowej¹. Wszystkie te procesy łącznie kształtują nowy obraz polskiej wsi. Ze względu jednak na przedmiot niniejszej ekspertyzy i poszukiwanie sposobów na szybszą poprawę struktury obszarowej polskiego rolnictwa niezbędne jest poświęcenie większej uwagi zagadnieniu dezagraryzacji, w tym opisowi mechanizmów wycofywania się właścicieli ziemi z działalności rolniczej oraz identyfikacji barier w definitywnym transferze ziemi rolniczej z podmiotów nieefektywnych ekonomicznie do gospodarstw posiadających potencjał rozwojowy.

Procesy identyfikowane i opisywane w literaturze jako dezagraryzacja mają charakter wieloaspektowy i wielowymiarowy, dlatego większość autorów pojęcie dezagraryzacji odnosi zarówno do zmian w produkcji rolniczej, jak i do zmian w sferze społecznej, kulturowej i środowiskowej. W aspekcie produkcyjno-dochodowym dezagraryzacja oznacza przede wszystkim zwiększenie powierzchni odłogów i liczby gospodarstw bezinwentarzowych, ekstensyfikację produkcji, zmniejszenie wolumenu produkcji rolnej i nakładów inwestycyjnych na działalność rolniczą oraz marginalizację znaczenia dochodów z rolnictwa dla budżetów domowych osób będących właścicielami ziemi rolniczej.²

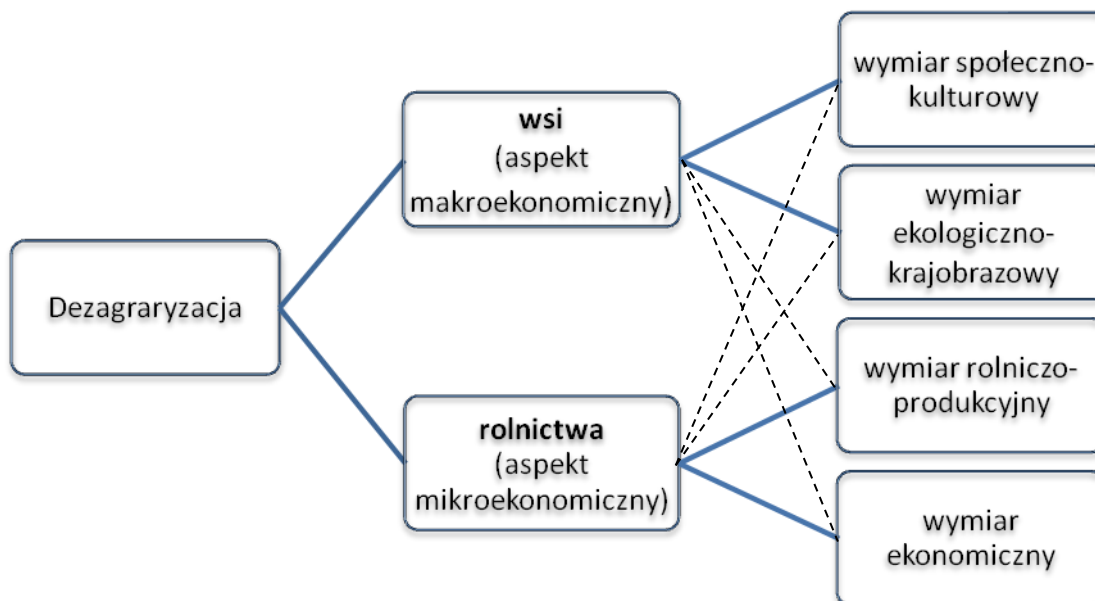
Wieloaspektowość procesu dezagraryzacji przysparza dużych trudności badaczom próbującym dokonać pomiaru jej natężenia (rycina 1). Bardzo często prowadzi również do dużych rozbieżności w wynikach prowadzonych badań.

---

¹ Więcej patrz: J. Wilkin (2008): Ewolucja paradygmatów rozwoju obszarów wiejskich. *Wieś i Rolnictwo*, 3, 18–28; M. Halamska (2011): Transformacja wsi 1989–2009. Zmienny rytm modernizacji. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2(44), 5–25.

² Więcej patrz: W. Musiał (2007): Wiejskie obszary górskie Karpat Polskich w procesie przemian społeczno-gospodarczych. *Studia i Monografie, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN Warszawa*; T. Wojewodzic (2017): Procesy dywestycji i dezagraryzacji w rolnictwie na obszarach o rozdrobnionej strukturze agrarnej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rolniczego im. H. Kołłątaja w Krakowie nr 535, seria rozprawy z. 412.*

Rycina 1. Wymiary i aspekty procesu dezagraryzacji

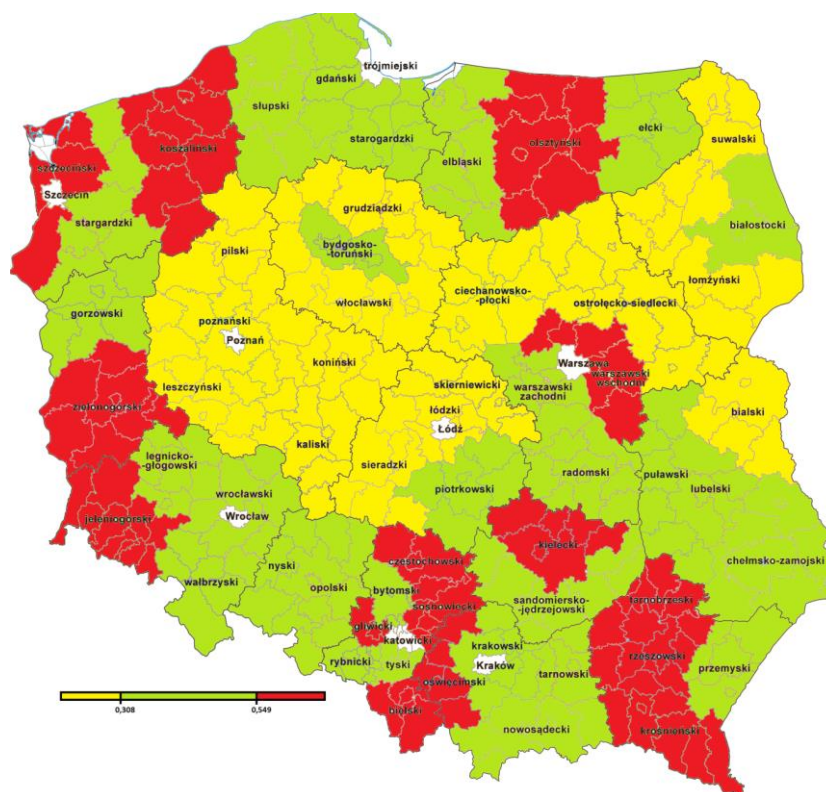

Źródło: T. Wojewodziec, Ł. Satoła, S. Tabor (2015): Seeking interrelations between social and Economic development and indicators of farms' economic and production Disagrarization. Zeszyty Naukowe Seria: Problemy drobnych gospodarstw rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings, nr 4, 103-119.

Karwat-Woźniak analizując zmiany udziału rodzin niezwiązanych z indywidualnymi gospodarstwami rolnymi w strukturze rodzin wiejskich stwierdziła że: „niezmiennie najwyższym poziomem dezagraryzacji obszarów wiejskich cechują się północne i zachodnie tereny kraju, a najmniejszym zaawansowaniem tych procesów charakteryzują się regiony południowo-wschodniej i środkowo-wschodniej Polski”³. Do diametralnie odmiennych ocen doszedł Wojewodziec badając natężenie procesu dezagraryzacji w aspekcie produkcyjno-dochodowym wykazując że wśród podregionów w największym stopniu dotkniętych tym zjawiskiem dominowały jednostki przestrzenne południowo-wschodniej Polski. Były to podregiony: częstochowski, sosnowiecki, kielecki, oświęcimski, bielski oraz rzeszowski. Dopiero na siódmym miejscu w tej klasyfikacji znalazł się podregion warszawski-wschodni (rycina 2).

³ Więcej patrz: B. Karwat-Woźniak (2012): Przeobrażenia w strukturach społecznych i produkcyjnych wsi oraz rolnictwa w latach 2000–2011 w świetle badań terenowych. [W:] Wzmocnienie pozycji polskiego rolnictwa – propozycja wstępna. Raport 65PW 2011–2014. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 39–64.

Rycina 2. Syntetyczna ocena skali dezagrarnizacji produkcyjno-ekonomicznej gospodarstw rolnych w 2010 r⁴.

Źródło: T. Wojewodziec (2014): Dezagrarnizacja produkcyjno-ekonomiczna gospodarstw rolnych w Polsce – próba pomiaru zjawiska. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 4(34), 213–223.

Na procesy dezagrarnizacji produkcyjno-ekonomicznej w większym stopniu narażone są jednostki terytorialne o rozdrobnionej strukturze agrarnej i gorszych warunkach przyrodniczych dla produkcji rolniczej. Szczegółowe analizy wykazały bowiem występowanie dodatnich, istotnych statystycznie zależności korelacyjnych pomiędzy natężeniem dezagrarnizacji produkcyjno-ekonomicznej w danej jednostce terytorialnej a udziałem gospodarstw drobnych (< 5 ha UR) i zależności ujemnych w przypadku udziału gospodarstw o większej powierzchni.

Badania przeprowadzone z wykorzystaniem metody drzew klasyfikacyjnych typu C&RT, pozwoliły na identyfikację i uszeregowanie czynników determinujących wysokie natężenie procesu dezagrarnizacji produkcyjno-dochodowej oraz pozostawianie części ziemi w

⁴ Do konstrukcji wskaźnika syntetycznej oceny natężenia dezagrarnizacji produkcyjno-ekonomicznej wykorzystano następujące zmienne opisowe:

- odsetek gospodarstw domowych z właścicielem gospodarstwa rolnego, które nie czerpią dochodów z działalności rolniczej (%),
- udział gruntów w złej kulturze rolnej w powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach (%),
- obsada zwierząt gospodarskich (SD/100 ha UR).

złej kulturze rolnej. Kluczowymi czynnikami zarówno dla natężenia procesu dezagraryzacji, jaki i wysokiego udziału gruntów w złej kulturze rolnej w strukturze gruntów znajdujących się w gospodarstwach rolnych okazały się rozdrobnienie struktury agrarnej i jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Wśród cech sprzyjających dezagraryzacji produkcyjno-dochodowej gospodarstw rolnych znalazły się ponadto duża liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych na danym obszarze oraz niska stopa bezrobocia. Jednocześnie łatwiejszy dostęp do rynku pracy zwiększał prawdopodobieństwo pozostawiania części gruntów rolnych w złej kulturze, choć tego nie przesądzał. Relatywnie niższa ocena jakości warunków przyrodniczych i sąsiedztwo jednostki terytorialnej o wysokim poziomie przedsiębiorczości nie musiało oznaczać zwiększenia zjawiska wycofywania ziemi z działalności rolniczej, o ile w rolnictwie danej jednostki terytorialnej funkcjonowała większa liczba podmiotów zdolnych do przejmowania ziemi wycofywanej z produkcji⁵.

Reasumując te krótkie rozważania na temat dezagraryzacji warto wskazać, że dla ograniczenia negatywnych skutków tego procesu jakim jest niewątpliwie wypadanie części ziemi z użytkowania rolniczego niezbędne jest z jednej strony kreowanie rynku pracy pozarolniczej jako warunek niezbędny dla stopniowego uwalniania niewykorzystywanych zasobów ziemi i likwidacji nieefektywnych gospodarstw rolnych, z drugiej natomiast wspieranie, a tam gdzie jest to konieczne również kreowanie, gospodarstw rolnych zdolnych do koncentracji zasobów ziemi. Działania tego typu są szczególnie ważne na obszarach o relatywnie gorszych dla produkcji rolnej warunkach przyrodniczych.

---

⁵ Więcej patrz: T. Wojewodzic (2017): Procesy dywestycji i dezagraryzacji w rolnictwie na obszarach o rozdrobnionej strukturze agrarnej. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rolniczego im. H. Kołłątaja w Krakowie nr 535, seria rozprawy z. 412.

2. Mechanizmy likwidacji gospodarstw rolnych

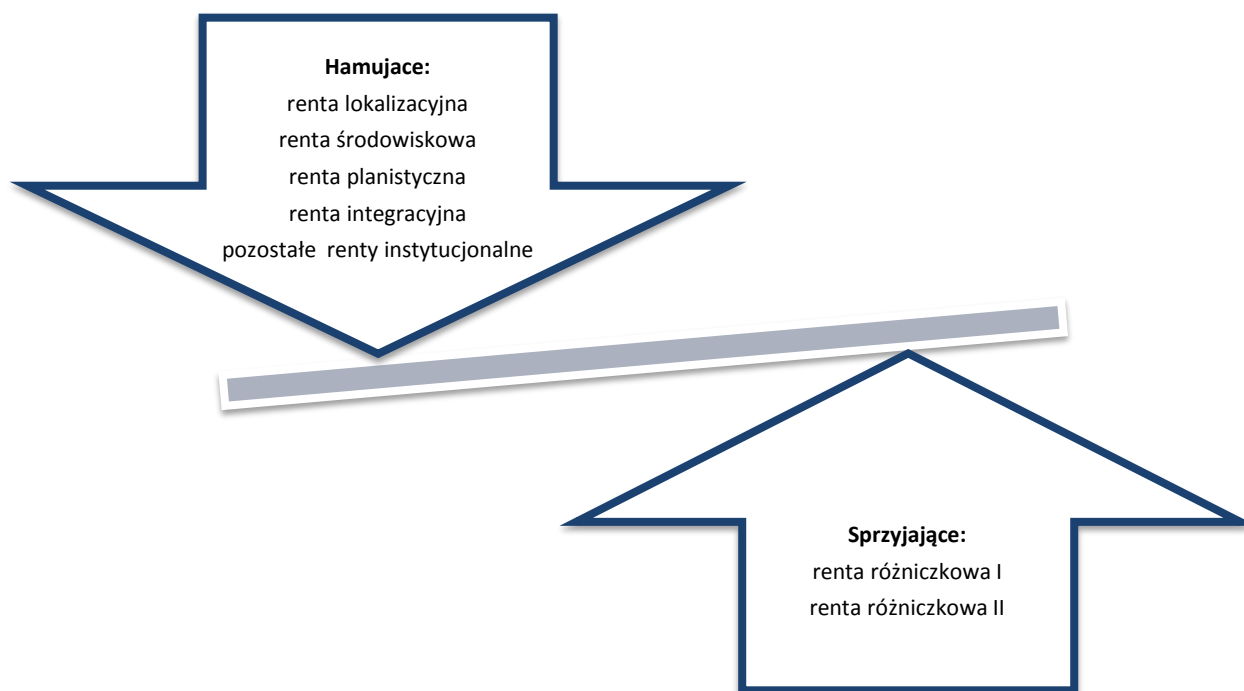
Na tempo, a niekiedy wręcz na zahamowanie procesów przebudowy struktury agrarnej, bardzo duży wpływ wywiera możliwość realizacji przez rolników rent powiązanych z ziemią. Prowadzone w wielu ośrodkach naukowych badania wykazały, że na procesy przebudowy struktury agrarnej znacznie wpływają realne lub hipotetyczne możliwości realizacji rent gruntowych (korzyści z tytułu posiadania lub użytkowania ziemi)⁶. Na przyspieszenie procesów poprawy struktury obszarowej gospodarstw rolnych wpływają I i II renta różniczkowa. Rozwojowi działalności rolniczej sprzyja wyższa jakość gleb dająca możliwość uzyskiwania większej produkcji przy danym poziomie nakładów. Korzystne warunki przyrodnicze dla produkcji rolnej i wynikającą z nich rentę różniczkową I można traktować jako czynnik zwiększający trwałość gospodarstw, ograniczający proces dezagraryzacji produkcyjno-dochodowej i sprzyjający procesom dywestycji⁷ w drobnych gospodarstwach rolnych, które uwalniając posiadaną ziemię są w stanie w znaczący sposób poprawić swoją sytuację finansową. W podobny sposób na strukturę agrarną oddziałuje możliwość uzyskiwania przez rolników renty różniczkowej II wynikającej ze skali produkcji, korzystnego rozłogu i możliwości intensyfikacji produkcji i uzyskiwania tzw. pozytywnych "efektów skali". Dzięki występowaniu na danym obszarze znacznej liczby podmiotów realizujących rentę różniczkową II możliwa jest nie tylko przebudowa struktury agrarnej, ale również ograniczenie natężenia procesów dezagraryzacyjnych. Istnieje jednak również grupa rent powiązanych z ziemią, które ograniczają tempo przebudowy struktury agrarnej, a niekiedy wręcz hamują te przemiany (rycina 3.)

---

⁶ Więcej patrz: B. Czyżewski (2013). Renty ekonomiczne w gospodarce żywnościowej w Polsce. PWE, Warszawa; R. Marks-Bielska (2010). Rynki ziemi rolniczej w Polsce – uwarunkowania i tendencje rozwoju. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

⁷ Za dywestycje można uznać wszelkie działania o charakterze planowym, polegające na ograniczeniu skali i zakresu prowadzonej działalności lub ograniczeniu wykorzystywanych zasobów, o ile ich celem jest poprawa wyników finansowych firmy lub ograniczenie strat właścicieli kapitału.

Rycina 3. Wpływ wybranych kategorii rent powiązanych z ziemią na tempo procesów przebudowy struktury agrarnej

Źródło: T. Wojewodziec (2017): Procesy dywestycji i dezagraryzacji w rolnictwie na obszarach o rozdrobnionej strukturze agrarnej. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rolniczego im. H. Kołłątaja w Krakowie nr 535, seria rozprawy z. 412.

Rozwój infrastruktury komunikacyjnej i łatwiejszy dostęp do środków transportu znacznie ograniczyły wpływ lokalizacji gospodarstw rolnych na uzyskiwane przez nie efekty ekonomiczne, niemniej renta położenia (renta lokalizacyjna) wciąż odgrywa ważną rolę w kształtowaniu struktury agrarnej. Niekorzystne oddziaływanie renty lokalizacyjnej na procesy przebudowy struktury agrarnej widoczne jest przede wszystkim w otoczeniu większych aglomeracji miejskich gdzie wycofywaniu z działalności rolniczej zasobów pracy towarzyszy przeznaczanie dużych ilości gruntów rolnych na cele nierolnicze lub blokowanie przepływu ziemi do podmiotów kontynuujących działalność rolniczą. Wzrastające ceny ziemi umożliwiają realizację renty lokalizacyjnej (i planistycznej), jednocześnie utrudniają procesy koncentracji ziemi i rozwoju podmiotom rolniczym o większym potencjale ekonomicznym.

Duży wpływ na obecną kondycję struktury obszarowej gospodarstw rolnych w Polsce ma szereg rent instytucjonalnych powiązanych z własnością ziemi. Pojawienie się po 2004 r. płatności obszarowych oraz innych narzędzi wsparcia w ramach I i II filara WPR wpłynęło korzystnie na gospodarstwa czynne produkcyjnie i silniejsze ekonomicznie. Miało jednocześnie niekorzystny wpływ na procesy przebudowy struktury agrarnej odraczając w

czasie pełną likwidację podmiotów nieprowadzących już produkcji rolnej, nieefektywnych i słabych ekonomicznie, których głównym celem była realizacja rent instytucjonalnych. Realizacja rent integracyjnych może się odbywać w sposób bezpośredni gdy właściciel ziemi aplikuje płatności obszarowe lub w sposób pośredni pobierając od dzierżawcy czynsz dzierżawny uzależniony od wysokości dopłat.

Mały potencjał ekonomiczny większości gospodarstw rolnych województwa małopolskiego wymusza na ich właścicielach poszukiwanie rozwiązań zwiększających dochody rodziny. Wzbogacanie dochodów rolników odbywać się może na kilka sposobów, między innymi przez:

- zwiększanie wartości dodanej wytwarzanych produktów rolnych,
- różnicowanie działalności gospodarstwa w ramach działalności rolniczej,
- podejmowanie pracy najemnej poza gospodarstwem,
- prowadzenie pozarolniczej działalności gospodarczej.

Rozwiązania te wpisują się w koncepcję wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, zwiększają jednocześnie konkurencję o zasoby pracy wykorzystywanej dotychczas w gospodarstwie. W praktyce ograniczoność zasobów wymusza ich realokację, przesunięcie z działalności mniej dochodowej do bardziej dochodowej (repozycjonowanie, a następnie rekoncepcja⁸). Może to prowadzić do rezygnacji z działalności rolniczej z racji tego, iż zasoby pracy są wykorzystywane w niej mniej efektywnie. Za przykładowy model takiego procesu można uznać podejmowanie przez rolnika działalności agroturystycznej w sytuacji, gdy niewielkim zasobom ziemi w gospodarstwie towarzyszą korzystne uwarunkowania zewnętrzne, na przykład duży potencjał turystyczny danego regionu wspierany dobrze zorganizowanym marketingiem terytorialnym, dobrze rozwinięta infrastruktura oraz rosnące popyt na usługi turystyczne. W wyniku dużego zapotrzebowania na usługi turystyczne znaczna część zasobów pracy a następnie również kapitału i ziemi w gospodarstwie zostaje przesunięta z działalności rolniczej do usługowej. Następuje repozycjonowanie, działalność rolnicza z podstawowej staje się poboczną, a czasem może ulec likwidacji (rekoncentracja). Przyczynami zawężania (likwidacji) działalności rolniczej mogą być:

- potrzeba zwiększania bazy udostępnianej gościom (pozyskanie terenu pod infrastrukturę rekreacyjną, adaptacja budynków do zaspokajania potrzeb gości),

---

⁸ Decker i van der Valden (2006) traktują repozycjonowanie i rekoncepcję jako dwie formy dezinwestycji. Repozyjonowanie oznacza zmianę działalności podstawowej, rekoncepcja natomiast polega na rezygnacji z działań peryferyjnych na rzecz działalności podstawowej.

- trudności w pogodzeniu pracy w gospodarstwie rolnym z obowiązkami przy obsłudze gości,
- chęć sprostania wymaganiom klientów, dla których prowadzona intensywna działalność rolnicza, a w szczególności produkcja zwierzęca mogą być uciążliwe (m.in. ze względu na hałas i zapachy),
- chęci pozyskania środków finansowych na rozwój działalności agroturystycznej (m.in. ze sprzedaży ziemi lub wycofanych z działalności rolniczej innych środków trwałych).

Podobnych przesłanek można doszukiwać się w przypadku dywestycji mających miejsce w gospodarstwach rolnych podejmujących pozarolniczą działalność gospodarczą⁹. Rolnicy dysponują licznymi atutami, pozwalającymi im poszukiwać swojej szansy w prowadzeniu firmy rolniczej, są to m.in.:

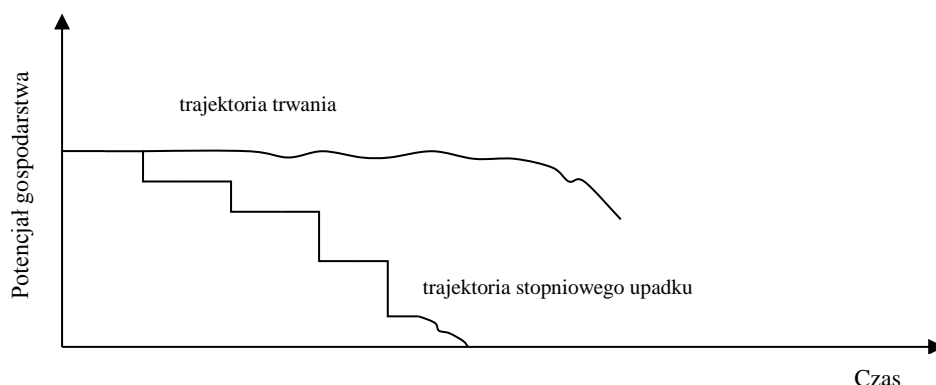
- doświadczenie w prowadzeniu działalności na własny rachunek,
- posiadanie środków produkcji mogących stanowić wkład do przyszłej działalności produkcyjnej lub usługowej (m.in. traktor, budynki, maszyny, narzędzia),
- posiadanie majątku, który może stanowić zabezpieczenie dla środków pozyskiwanych z zewnątrz (np. dla kredytów, pożyczek),
- posiadanie zasobów, które poprzez dywestycje mogą być realokowane do nowej działalności (sprzedaż gospodarstwa lub jego części),
- możliwość pozostawania w tańszym, rolniczym systemie ubezpieczeń społecznych w początkowej fazie rozwoju przedsiębiorstwa,
- możliwość korzystania z publicznych środków przeznaczonych na modernizację rolnictwa i obszarów wiejskich (rozwój mikroprzedsiębiorstw, różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej).

Nie ulega wątpliwości, że rozwój rynku pracy powinien sprzyjać procesom poprawy struktury obszarowej gospodarstw i w dłuższej perspektywie czasu, przy zaniechaniu procesów inwestycyjnych w działalności rolniczej utrzymanie suplementarnego charakteru dużej części gospodarstw rolnych nie jest możliwe. Jak wykazały badania prowadzone w Karpatach Zachodnich najbardziej prawdopodobnymi trajektoriami ich przyszłości są – trwanie lub stopniowy upadek (rycina 4).

---

⁹ Więcej patrz: M. Bogusz, T. Wojewodzic T (2012): Agroturystyka – od dywersyfikacji do repozycjonowania działalności gospodarstwa rolnego. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, ser. Ekonomiczne Problemy Usług, 86, 211–222; T. Wojewodzic, W. Sroka, Ł. Satoła (2013): Rückzug aus der landwirtschaftlichen Tätigkeit in Polen. Landlicher Raum 3, 1–12. www.lebensministerium.at/land.

Rycina 4. Najbardziej prawdopodobne trajektorie zmian potencjału w gospodarstwach suplementarnych

Źródło: Wojewodziec T. 2017: Procesy dywestycji i dezagrarnizacji w rolnictwie na obszarach o rozdrobionej strukturze agrarnej. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rolniczego im. H. Kołłątaja w Krakowie nr 535, seria rozprawy z. 412.

Wybór modelu „trwania” możliwy jest w sytuacji, gdy rolnik posiada realnego następcę, który chce i potrafi poprowadzić gospodarstwo, jednak ograniczone możliwości reprodukcji kapitału mogą z czasem uniemożliwić kontynuację działalności. Druga z dróg kreowania przyszłości podmiotu rodzinnego to „stopniowy upadek”, gdy gospodarstwo wchodzi w następujące po sobie fazy regresu, produkcja jest stopniowo wygaszana, a po ich śmierci (lub utracie zdrowia) seniorów gospodarstwo staje się jednostką o charakterze spekulacyjnym, stanowiącym „przepustkę” do przywilejów socjalnych lub podstawę uzyskiwania renty ekonomicznej (tj. czynsz dzierżawny, płatności obszarowe).

Istotne ograniczenie w procesach poprawy struktury agrarnej stanowi zjawisko pozornej sukcesji (sukcesji przesuniętej w czasie, papierowej) polegające na formalnym przekazaniu gospodarstwa rolnego następcy w celu uzyskania prawa do świadczeń emerytalnych, podczas gdy zarówno praca w gospodarstwie jak i zarządzanie nim pozostaje w dalszym ciągu domeną seniorów. Sytuacja taka odracza w czasie proces pełnej likwidacji gospodarstwa, generuje koszty społeczne, m.in. hamując przepływu ziemi i ograniczając tym samym możliwości rozwoju innym gospodarstwom.¹⁰

Obserwowane trendy w rozwoju gospodarczym na przełomie XX i XXI wieku powodują marginalizację dochodów rolniczych w bardzo dużej grupie gospodarstw rolnych zlokalizowanych na obszarze województwa małopolskiego, gdzie ze względu na duże rozdrobienie struktury obszarowej przez dziesięciolecia dominowały podmioty użytkowane

¹⁰ Więcej patrz: T. Wojewodziec (2013): Pozorna sukcesja – zaburzenie cyklu życia gospodarstw rolniczych. Zesz. Nauk. SGGW, ser. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, 103, 141–152.

przez rodziny o zdywersyfikowanych źródłach dochodów. Obecnie większość podmiotów funkcjonujących w statystyce masowej jako gospodarstwa rolne nie ma charakteru gospodarstw towarowych. W konsekwencji zachodzących przemian dochodzi do kształtowania się na tym obszarze nowej równowagi i nowego modelu rolnictwa¹¹ na który składają się:

- gospodarstwa resztkowe, z gruntami, które ze względu na ukształtowanie, położenie, rozłóg lub inne parametry nie znajdują użytkownika lub nabywcy,
- gospodarstwa spekulacyjne, których właściciele utrzymują lub nabywają ziemię w celach nie związanych z produkcją rolniczą np. lokata kapitału, przygotowanie pod inwestycje nierolnicze, dostęp do preferencyjnych zasad ubezpieczenia (ziemia może być udostępniana innym podmiotom),
- uśpione gospodarstwa rolne, gospodarstwa udostępniające ziemię innym gospodarstwom rolniczym w zamian za utrzymanie jej w sprawności i niewielkie opłaty dzierżawne,
- stabilne suplementarne gospodarstwa rolne funkcjonujące w oparciu o dochody uzyskiwane poza rolnictwem oraz transfery na wsparcie rolnictwa,
- przedsiębiorstwa rolnicze, duże gospodarstwa rolnicze prowadzone w oparciu o zasady rynkowe potrafiące w maksymalnym stopniu wykorzystać dobrodziejstwa Wspólnej Polityki Rolnej (nieliczne zlokalizowane głównie na Pogórze).

Powszechnie uważa się, że los wielu drobnych gospodarstw rolnych już dziś jest przesądzony. Tezę taką potwierdzają przede wszystkim opinie samych rolników, a także prowadzone w tym zakresie badania naukowe¹². Pamiętać należy jednak o dużej elastyczności tych podmiotów, co uniezależnia je od procesów rynkowych i przy dużej determinacji właścicieli może pozwolić na trwanie, choć często w stanie swoistej hibernacji. Równolegle zaobserwować można jednak wzrost zainteresowania świata nauki i polityków funkcjami jakie pełnią lub mogłyby pełnić drobne gospodarstwa rolne na rzecz społeczeństwa i środowiska, co może dać tym podmiotom w przyszłości nowy impuls do rozwoju.

Poprawa struktury obszarowej gospodarstw rolnych, wobec braku wolnych zasobów ziemi wymaga realokacji wykorzystywanej obecnie ziemi rolniczej z podmiotów mniej efektywnych do gospodarstw o większym potencjale rozwojowym. Wiąże się to z

---

¹¹ Więcej patrz: T. Wojewodzic 2010. Zjawiska schyłkowe w gospodarstwach osób fizycznych i prawnych na obszarze Karpat Polskich. [W:] Sytuacja ekonomiczna gospodarstw z terenów górskich i podgórszych. Seria „Program Wieloletni 2005-2009”, nr 185, IERiGŻ-PIB, Warszawa, 53–76.

¹² Więcej patrz: T. Wojewodzic, M. Jezowit-Jurek (2013). Skłonność właścicieli ziemi do inwestycji w działalność rolniczą. Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych, 2, 105–118.

koniecznością likwidacji znacznej liczby gospodarstw rolnych. Dotychczasowe obserwacje wskazują, że w odniesieniu do gospodarstw rolnych należy wyróżnić dwie formy likwidacji¹³:

- likwidacja *sensu stricto*, tj. doprowadzenie do sytuacji, kiedy obszar użytków rolnych spełniający dotychczas kryteria dla gospodarstwa rolnego w myśl przepisów ustawy o podatku rolnym (Dz.U. 1984.52.268 ze zm.) na skutek zmian własnościowych lub zmiany sposobu wykorzystania ziemi przestaje odpowiadać wymogom definicji,
- likwidacja niepełna (likwidacja w toku) oznaczająca zaprzestanie rolniczej działalności produkcyjnej¹⁴ w połączeniu z rozpoczęciem procesu rozinwestowania¹⁵ lub dewastacji substancji majątkowej gospodarstwa, jednak podmiot nie spełniający już kryteriów definicji gospodarstwa rolnego według GUS¹⁶ w dalszym ciągu pozostaje gospodarstwem rolnym w myśl przepisów ustawy o podatku rolnym z 1984 r.

Likwidacja niepełna oznacza marginalizację funkcji produkcyjnych lub transfer posiadanych zasobów do innych podmiotów, prowadząc w ten sposób do przekształcenia gospodarstwa rolnego w gospodarstwo domowe z właścicielem gruntów rolnych.

Wieloletnia obserwacja procesów zachodzących w gospodarstwach rolnych Małopolski i Pogórza pozwoliła na wyodrębnienie różnych dróg (tj. quasi modeli) ich likwidacji – szybkiej dywestycji paliatywnej (sprzedaż, przejęcie, oddanie w długoletnią dzierżawę podmiotowi silniejszemu ekonomicznie) i modelu ewolucyjnego. W praktyce spotykane są również różne formy pośrednie. Model szybkiej dywestycji paliatywnej spotykany jest najczęściej w sytuacji:

- ewidentnego braku następcy lub dużych konfliktów rodzinnych,
- zmiany miejsca zamieszkania przez całą rodzinę,
- konieczności szybkiej spłaty zobowiązań,
- wywłaszczenia rolnika na przykład na potrzeby budowy infrastruktury publicznej,
- wystąpienia znacznego zapotrzebowania rodziny rolniczej na środki finansowe dla celów inwestycyjnych (inwestycje bytowe lub w zakresie pozarolniczej działalności gospodarczej),
- poważnej choroby członków rodziny.

---

¹³ Więcej patrz: T. Wojewodziec, W. Musiał (2014): Wykorzystanie dywestycji w procesie likwidacji gospodarstwa rolniczego. [W:] Niepewność funkcjonowania przedsiębiorstw. Bankructwa, restrukturyzacja, likwidacja. Red. P. Dec. Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa, 215–226.

¹⁴ Produkcja rolnicza może być zachowana w formie szczątkowej, na przykład działki przydomowej.

¹⁵ Rozinwestowanie (dezinwestycje) oznacza pozbywanie się kolejnych środków produkcji (np. sprzedaż, złomowanie, rozbiórka).

¹⁶ Jednostka wyodrębniona pod względem technicznym i ekonomicznym, posiadająca odrębne kierownictwo (użytkownik lub zarządzający) i prowadząca działalność rolniczą.

Znacznie częściej spotykany jest model ewolucyjnej likwidacji gospodarstwa, który może mieć charakter następujących po sobie w pewnym okresie czasu dywestycji o mniejszym zakresie lub działań nieplanowanych prowadzących do dewastacji zasobów gospodarstwa. Przesłankami do zastosowania modelu ewolucyjnego mogą być zarówno trudności właściciela gospodarstwa na rynku pracy pozarolniczej, chęć realizacji rent będących pochodną własności ziemią, jak również, przesłanki pozaekonomiczne, głównie o charakterze emocjonalnym (rycina 5).

Rycina 5. Korzyści różnych modeli likwidacji drobnego gospodarstwa rolnego

Model szybkiej dywestycji paliatywnej	Model ewolucyjny*
<ul style="list-style-type: none"> → możliwość pozyskania w krótkim czasie kapitału potrzebnego do zaspokojenie potrzeb bytowych lub inwestycyjnych → uwolnienie zasobów pracy i zwiększenie ich mobilności → możliwość szybkiej zmiany modelu życia → obrona (ochrona) przed utratą wartości majątku (dekapitalizacją) → uwolnienie z produkcji rolnej budynków gospodarczych i zmiana ich przeznaczenia → możliwość uporządkowania otoczenia budynku mieszkalnego oraz likwidacji uciążliwych zapachów → inne 	<ul style="list-style-type: none"> → zabezpieczenie bytu ekonomicznego w sytuacji utraty dochodów pozarolniczych → możliwość korzystania z preferencyjnego systemu ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych (KRUS) → możliwość korzystania z niektórych instrumentów WPR → możliwość korzystania z udogodnień systemu podatkowego dla rolników → brak presji na sprzedaż oraz możliwość oczekiwania na korzystniejsze oferty → pozostawienie sobie dróg wyboru na przyszłość → ucieczka od odpowiedzialności za decyzje, pozostawienie decyzji następcom → wzrastająca cena ziemi rolniczej → inne

* Większość korzyści występuje do momentu sprzedaży ziemi.

Źródło: Wojewodziec T. 2017: Procesy dywestycji i dezagrarnizacji w rolnictwie na obszarach o rozdrobnionej strukturze agrarnej. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rolniczego im. H. Kołłątaja w Krakowie nr 535, seria rozprawy z. 412.

Wybór modelu likwidacji gospodarstwa rolnego poprzedzany jest swoistym rachunkiem korzyści i kosztów, choć bardzo rzadko kalkulacja ta ma charakter formalny.

3. Prywatne koszty likwidacji gospodarstw rolnych

Opinie zarówno badaczy jak i polityków są na ogół zgodne co do zbyt powolnego tempa przemian strukturalnych w rolnictwie, brak jest natomiast jednomyślności w odniesieniu do przyczyn takiego stanu rzeczy oraz potrzeby i możliwości przyspieszenia zmian. Poddając analizie przyczyny petryfikacji rozdrobnionej struktury obszarowej, akcentuje się czynniki o charakterze społecznym, takie jak poziom bezrobocia, zbyt niskie kwalifikacje właścicieli gospodarstw, przywiązanie do tradycji, niechęć do zmian. Część opracowań podkreśla aspekty ekonomiczne, takie jak: tezauryzacyjną funkcję ziemi, możliwość czerpania korzyści (rent) z tytułu własności ziemi (płatności obszarowe, czynsz dzierżawny, dostęp do tańszych rolniczych ubezpieczeń społecznych, preferencje podatkowe dla rolników)¹⁷. Na ogół niedoceniane lub pomijane są koszty likwidacji gospodarstw rolnych, a w szczególności związane z nimi wydatki (rycina 6).

Rycina 6. Koszty prywatne pełnej likwidacji gospodarstwa rolnego

Koszty rzeczywiste (wydatki)	Koszty szacunkowe (koszty utraconych korzyści)
→ koszty uporządkowania kwestii własnościowych (spadki, księgi wieczyste)	→ utrata potencjalnych dochodów z działalności rolniczej (w tym z dopłat)
→ koszty uporządkowania granic (geodezja)	→ utrata wartości aktywów w związku z ich wyprzedazą
→ koszty likwidacji zbędnych zabudowań i instalacji (rozbiórka, utylizacja, złomowanie)	→ utrata preferencji podatkowych
→ koszty porządkowania działki (wycinka samosiewek, usuwanie chwastów, itp)	→ utrata preferencji ubezpieczeniowych (KRUS)
→ koszty wyceny, doradztwa i ekspertyz	→ poczucie porażki i zmarnowania dorobku poprzednich pokoleń
→ koszty poszukiwania nabywców (pośrednictwo, ogłoszenia, prowadzenie negocjacji)	→ konieczność zmiany statusu społecznego, upodobań i modelu życia
	→ konieczność zakupu żywności niewiadomego pochodzenia
	→ inne

Źródło: Wojewodziec T. 2017: Procesy dywestycji i dezagrarnizacji w rolnictwie na obszarach o rozdrobnionej strukturze agrarnej. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rolniczego im. H. Kołłątaja w Krakowie nr 535, seria rozprawy z. 412

¹⁷ Zagadnienie to poruszają w swoich pracach m.in.: A. Sikorska (2013): Obrót ziemią a przemiany agrarne w indywidualnym rolnictwie. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 1, 8–21; W. Musiał, T. Wojewodziec (2014): Innowacyjność w zakresie gospodarowania ziemią rolniczą w regionach rozdrobnionych agrarnie. Prac. Nauk. UE we Wrocławiu, 361, 162–168; W. Dzun, W. Józwiak 2009. Problemy poprawy struktury gospodarstw rolnych w Polsce. Wieś i Rolnictwo, 2(143), 73–92; W. Jagła (2011). Wyniki Powszechnego Spisu Rolnego 2010 a zmiany w KRUS. Ubezpieczenia w Rolnictwie, 42, 62–81.

Na koszty likwidacji gospodarstwa rolnego istotny wpływ ma specyfika aktywów w nim wykorzystywanych. Możliwość przeprowadzenia transakcji sprzedaży jest ograniczana przez przestrzenny charakter ziemi jak również fizyczną nieprzemieszczalność części aktywów. Zmniejsza to również liczbę potencjalnych nabywców i podnosi koszty towarzyszące potencjalnej transakcji. Dodatkowo wykorzystanie części środków trwałych w innym gospodarstwie (przedsiębiorstwie) może być bardzo utrudnione lub wręcz niemożliwe (np. silosy przejazdowe, płyty gnojowe, przechowalnie, suszarnie), co ogranicza możliwość ich sprzedaży. Dużą barierą jest umiejscowienie likwidowanych budynków i instalacji w obrębie siedliska, co nie tylko ogranicza liczbę potencjalnych nabywców, ale również gotowość właściciela do ich sprzedaży w sytuacji, gdy rodzina nie zmienia miejsca zamieszkania. Konieczność rozwikłania współzależności pomiędzy składnikami zbioru specyficznych aktywów powoduje na ogół powstanie znacznych dodatkowych kosztów.

Poprawa struktury obszarowej wymaga pełnej likwidacji dużej liczby gospodarstw rolnych. Pełnej likwidacja gospodarstwa rolnego jest jednak często utrudniona ze względu na wieloletnie zaniedbania w zakresie przenoszenia praw własności, wynikające m.in. z nieprzeprowadzonych postępowań spadkowych, braku ksiąg wieczystych i zaniedbań geodezyjnych (brak kamieni granicznych, rozbieżność pomiędzy mapami geodezyjnymi, a stanem rzeczywistym w terenie, spory sąsiedzkie). Działania porządkujące stan prawny są bardzo czaso- i kosztochłonne, a przedłużające się procedury zniechęcają do podjęcia działań w tym zakresie. Przygotowanie nieruchomości do sprzedaży może zatem generować znaczne koszty (wydatki), których poniesienie przekracza możliwości finansowe rolnika. Ponoszenie wysokich kosztów porządkowania stanu prawnego, spłat potencjalnych współwłaścicieli, ponoszenia kosztów geodezyjnych, notarialnych i sadowych w przypadku małych powierzchni stanowiących działki rolne, bez możliwości zmiany sposobu ich użytkowania w przyszłości, a tym samym o relatywnie małej wartości, może nosić znamiona braku zasadności ekonomicznej.

Odrębną grupę kosztów prywatnych likwidacji gospodarstwa rolnego stanowią koszty szacunkowe, wynikające m.in. z rezygnacji z powiązanych z ziemią rolniczą lub statusem rolnika rent (korzyści). Pełna identyfikacja i wycena tej grupy kosztów przysparza wiele trudności ze względu na ich różnorodność i zmienność potencjału likwidowanych gospodarstw, jak również indywidualne cechy właścicieli i ich rodzin, różnorodność otoczenia zewnętrznego oraz tempo przebiegu procesu likwidacji gospodarstwa.

Wzrastające ceny ziemi sprzyjały będą porządkowaniu kwestii własnościowych, niezbędne są jednak działania organizacyjne i prawne usprawniające transfer ziemi z podmiotów słabszych ekonomicznie do posiadających większy potencjał rozwojowy, w tym

zmniejszające koszty pełnej likwidacji gospodarstw rolnych oraz ograniczające możliwość realizacji przez osoby nieuprawnione rent dedykowanych producentom rolnym.

Podsumowanie i rekomendacje

Obserwacja procesów transformacji rolnictwa w krajach Europy Zachodniej pozwala przypuszczać, że również w Polsce nasilały się będą procesy likwidacji podmiotów mniejszych i nieefektywnych, którym towarzyszyła będzie koncentracja czynników produkcji w podmiotach silniejszych ekonomicznie. Tempo tych przemian zależy jednak w dużej mierze od przyjmowanych rozwiązań polityczno-prawnych. Dla przyspieszenia procesów koncentracji ziemi rolniczej oraz poprawy struktury obszarowej gospodarstw rolnych w województwie małopolskim niezbędne jest kontynuowanie wsparcie procesów rozwoju gospodarczego i tworzenie popytu na pracę w sektorach pozarolniczych. Ponadto należy:

- zmodyfikować prawo, w sposób który usprawni przepływ ziemi rolniczej pomiędzy gospodarstwami rolnymi, w tym ułatwi rozgraniczenia, dziedziczenie, dzierżawę oraz regulację praw własności,
- zmodyfikować obecny system opodatkowania użytków rolnych, podnosząc koszty posiadania działek wyłączonych z produkcji rolnej poprzez wyłączenie ich z podatku rolnego i włączenie do opodatkowania podatkiem od nieruchomości lub alternatywnie zwiększając stawki podatku rolnego dla użytków rolnych w pozostających w złej kulturze rolnej,
- usprawnić system przyznawania i wypłaty dopłat obszarowych, tak aby wypłacane środki trafiały do użytkowników, a nie jak ma to często miejsce obecnie do właścicieli ziemi rolniczej,
- wprowadzić przepisy umożliwiające nakładanie kar finansowych na właścicieli gruntów, na których w skutek zaprzestania użytkowania rozwijają się uciążliwe chwasty przenoszone na sąsiednie pola uprawne,
- powiązać prawo do uzyskiwania dopłat obszarowych z koniecznością prowadzenia działalności rolniczej udokumentowanej poprzez prowadzenie uproszczonej rachunkowości (np. ewidencja przychodów i rozchodów),
- ograniczyć możliwość przystąpienia do systemu rolniczych ubezpieczeń społecznych osobom obejmującym po raz pierwszy (darowizna, spadek, zakup, dzierżawa) drobne gospodarstwa rolne lub gospodarstwa nie prowadzące udokumentowanej działalności rolniczej,
- umożliwić przejściowe pozostawanie w rolniczym systemie ubezpieczeń osobom, które w sposób trwały wycofują się z prowadzenia gospodarstwa rolnego, a swoją ziemię w całości przełączą podmiotom prowadzącym towarową produkcję rolną,

- wspierać finansowo i organizacyjnie inicjatywy międzysąsiedzkiego scalania ziemi rolniczej, jeżeli w wyniku podjętych działań dojdzie do pełnej likwidacji drobnych gospodarstw rolnych i powiększenia gospodarstwa posiadającego większy potencjał rozwojowy,
- opracować model, a następnie instrumenty wsparcia organizacji wspólnot gruntowych, których zadaniem byłoby przejmowanie, scalanie, a następnie administrowanie i udostępnianie rolnikom (np. bacom) ziemi wycofywanej z produkcji rolniczej (alternatywnie można powierzyć takie zadania KOWR),
- kreować gospodarstwa zdolne do koncentracji ziemi w powiatach, gdzie brak jest podmiotów o potencjale rozwojowym, można to osiągnąć m.in. poprzez modyfikacje kryteriów dostępu do pomocy w ramach PROW,
- wspierać badania naukowe nad słabo rozpoznaną kwestią mechanizmów i kosztów likwidacji gospodarstw rolnych.

Przedstawione propozycje działań służących poprawie struktury agrarnej nie wyczerpują katalogu możliwych rozwiązań, wymagają jednocześnie pogłębionej analizy ekonomicznej i prawnej, co wychodzi jednak poza zakres prezentowanego opracowania. W trakcie prac koncepcyjnych należy większą uwagę zwrócić na kwestię prywatnych kosztów pełnej likwidacji gospodarstw rolnych, gdyż kwestia ta może być kluczową dla skuteczności przyjmowanych rozwiązań.

Bibliografia

- Bogusz M., Wojewodziec T.** (2012): Agroturystyka – od dywersyfikacji do repozycjonowania działalności gospodarstwa rolnego. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, ser. Ekonomiczne Problemy Usług, 86, 211–222.
- Czyżewski B.** (2013): Renty ekonomiczne w gospodarce żywnościowej w Polsce. PWE, Warszawa
- Decker C., van der Velden R.** (2006): Desinvestition von Unternehmensteilen aus der Sicht des Ressourcen- und Kompetenzansatzes. [W:] Neue Perspektiven des Strategischen Kompetenz-Managements. Red. C. Burmann, J. Freiling, M. Hülsmann. DUV, Wiesbaden, 221–242.
- Dzun W., Józwiak W.** (2009): Problemy poprawy struktury gospodarstw rolnych w Polsce. Wieś i Rolnictwo, 2(143), 73–92.
- Halamska M.** (2011): Transformacja wsi 1989–2009. Zmienny rytm modernizacji. Studia Regionalne i Lokalne, 2(44), 5–25.
- Jagła W.** (2011.): Wyniki Powszechnego Spisu Rolnego 2010 a zmiany w KRUS. Ubezpieczenia w Rolnictwie, 42, 62–81.
- Karwat-Woźniak B.** (2012): Przeobrażenia w strukturach społecznych i produkcyjnych wsi oraz rolnictwa w latach 2000–2011 w świetle badań terenowych. [W:] Wzmocnienie pozycji polskiego rolnictwa – propozycja wstępna. Raport 65PW 2011–2014. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 39–64.
- Marks-Bielska R.** (2010): Rynki ziemi rolniczej w Polsce – uwarunkowania i tendencje rozwoju. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Musiał W.** (2007): Wiejskie obszary górskie Karpat Polskich w procesie przemian społeczno-gospodarczych. Studia i Monografie, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN Warszawa, 3.
- Musiał W., Wojewodziec T.** (2014): Innowacyjność w zakresie gospodarowania ziemią rolniczą w regionach rozdrobnionych agrarnie. Prac. Nauk. UE we Wrocławiu, 361, 162–168.
- Sikorska A.** (2013): Obrót ziemią a przemiany agrarne w indywidualnym rolnictwie. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 1, 8–21.
- Satoła Ł., Sroka W., Wojewodziec T.** (2018): Farming exit barriers encountered by small farms in light of the theory of new institutional economics, Agricultural Economics, Zemědělská Ekonomika <http://www.agriculturejournals.cz/web/agricecon.htm?type=futureArticles>

- Wilkin J.** (2008): Ewolucja paradygmatów rozwoju obszarów wiejskich. *Wieś i Rolnictwo*, 3, 18–28.
- Wojewodziec T.** (2008): Strategie dostosowawcze gospodarstw ograniczających produkcję rolniczą. *Zesz. Nauk. SGGW, ser. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 67, 57–66.
- Wojewodziec T.** (2010): Zjawiska schyłkowe w gospodarstwach osób fizycznych i prawnych na obszarze Karpat Polskich. [W:] *Sytuacja ekonomiczna gospodarstw z terenów górskich i podgórskich. Seria „Program Wieloletni 2005-2009”*, nr 185, IERiGŻ-PIB, Warszawa, 53–76.
- Wojewodziec T.** (2012): Recesywne zachowania gospodarstw rolniczych prowadzonych przez przedsiębiorców ubezpieczonych w KRUS. *Prac. Nauk. UE we Wrocławiu*, 246, 523–531.
- Wojewodziec T.** (2013): Pozorna sukcesja – zaburzenie cyklu życia gospodarstw rolniczych. *Zesz. Nauk. SGGW, ser. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 103, 141–152.
- Wojewodziec T.** (2014): Dezagraryzacja produkcyjno-ekonomiczna gospodarstw rolnych w Polsce – próba pomiaru zjawiska. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 4(34), 213–223.
- Wojewodziec T.** (2017): Procesy dywestycji i dezagraryzacji w rolnictwie na obszarach o rozdrobnionej strukturze agrarnej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rolniczego im. H. Kołłątaja w Krakowie* nr 535, seria rozprawy z. 412.
- Wojewodziec T., Satola Ł., Tabor S.** (2015): Seeking interrelations between social and Economic development and indicators of farms' economic and production Disagrarrization. *Zeszyty Naukowe Seria: Problemy drobnych gospodarstw rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, nr 4, 103-119.
- Wojewodziec T., Sroka W., Satola Ł.** (2013). Rückzug aus der landwirtschaftlichen Tätigkeit in Polen. *Landlicher Raum* 3, 1–12. www.lebensministerium.at/land.
- Wojewodziec T., Jezowit-Jurek M.** (2013). Skłonność właścicieli ziemi do inwestycji w działalność rolniczą. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych*, 2, 105–118.
- Wojewodziec T., Musiał W.** (2014). Wykorzystanie dywestycji w procesie likwidacji gospodarstwa rolniczego. [W:] *Niepewność funkcjonowania przedsiębiorstw. Bankructwa, restrukturyzacja, likwidacja*. Red. P. Dec. Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa, 215–226.